

відхрещуватися від своїх колишніх колег і проф. Алову. У липні 1930 р. сільськогосподарська секція ДНМК Наркомату освіти (рішення секції підписав і О.О. Алов.) виключила проф. ХСГІ С.М. Тумановського зі складу секції як „ідеологічного прихильника групи Резнікова, про що він зізнався в листі у „Вісті”, оскільки він може завдати шкоди реорганізації с.-г. освіти на Україні” (підкреслено нами- Б.М., Н.М.) [18, 76]. Так проф. О.О. Алову та його колегам довелося реагувати на листа Сергія Михайловича Тумановського в газету „Вісті”, в якій він казав в тому, що в лекціях 1927, 1928 і початку 1929 років він виховував слухачів в дусі дрібно-буржуазних теорій розвитку сільського господарства [19].

Відносно проф. О.О. Алова, то в ряді публікацій, а саме у статті колишнього ректора Харківського сільськогосподарського інституту проф. А.М. Грінченко із книги „Харьковский ордена Трудового Красного Знамени сельскохозяйственный институт им. В.В. Докучаева”, що вийшла 1968 року, стверджується, що проф. О.О. Алов був організатором і першим директором ХІМЕСГ. Поки що не знайдено документів, які підтвердили б це (архіви ХІМЕСГ та ХСГІ під час Великої Вітчизняної війни згоріли). Проте відомо, що у травні 1930 р. тимчасово виконуючим обов’язки директора ХІМЕСГ було призначено завгоспа СГІ П.П. Михмет, а проф. О.О. Алова рішенням Головопрофосвіти УРСР від 3 липня 1930 р. було призначено помічником директора. Без сумніву, що саме він, маючи значний досвід підготовки спеціалістів, відіграв головну роль у підборі кадрів для нового інституту, технічному оснащенню навчально-лабораторної бази, розробці навчальних планів і програм, організації набору студентів.

Відносно його особистого ставлення до проблем інженерної освіти, то, як уже нами вказувалося, він у 30-ті роки віддавав перевагу мовчанню, хоча інколи відступав від цього правила. Так, у заяві студентів-партійців до парткому інституту 1933 року відмічається, що проф. О.О. Алов у своїх лекціях стверджував, що ХІМЕСГ повинен готувати спеціалістів, які уміють розраховувати та будувати сільськогосподарські машини, а не тільки проводити механізацію в сільське господарство. Це було кваліфіковано партійними органами як ворожий виступ проти існуючого профілю спеціалістів [20, 103].

Слід сказати, що вже у 1932 р. було прийнято постанову ЦВК СРСР, яка вимагала ліквідувати викривлення партлінії у реформі освіти. Почалося виправлення найбільш гострих кутів більшовицької реформи: укрупнювалися вищі навчальні заклади, розгорнулася боротьба за якість навчання, збільшилася його тривалість, ліквідовувалися такі пролетарські методичні новації, як бригадно-лабораторний метод тощо. На Всесоюзній нараді директорів сільськогосподарських інститутів, яка відбулася у 1934 р., було визначено головне завдання для вищих навчальних закладів по механізації сільського господарства – їх технічне обладнання, забезпечення повним комплектом тракторів та сільськогосподарських машин, а також автотранспортом та організація при кожному інституті навчально-виробничих та ремонтних майстерень [21, 114 – 118]. Було віднайдене, за висловом М. Бухаріна, поєднання універсализму та спеціалізації (німецької та американської моделей) через фундаментальну

підготовку студентів на перших курсах та спеціалізацію на старших.

Радянська система підготовки інженерних сільськогосподарських кадрів активно розвивалася не тільки у 30-ті роки, а і в післявоєнний період. До середини 80-х років випуск інженерів для сільськогосподарського виробництва досяг по Союзу 10,3 тис. спеціалістів щорічно. Ця система дозволила забезпечити інженерними кадрами радгоспно-колгоспну систему, стала органічною частиною планової економіки, єдиної державної технічної політики в сільському господарстві.

1. Москалев Б.Г. *Аграрная политика и инженерная служба села в 60-80 годы.* – Харьков, 1992; Нікілев О.Ф. *Керівна ланка матеріального виробництва українського села: особливості формування і функціонування у новосенний період (середина 40-х – перша половина 50-х років ХХ століття)* // *Український селянин.* – 2001. – Вип. 3; Нікілев О.Ф. *Інженерна служба села: стан і проблема формування кадрового потенціалу у новосенний період (середина 40-х – початок 50-х р.р. ХХ ст.)* // *Український селянин.* – 2002. – Вип. 5.
2. Борисов Ю.С. *Подготовка производственных кадров сельского хозяйства СССР в реконструктивный период.* – М., 1960.
3. *Социалистическая реконструкция сельского хозяйства.* – 1930. – № 4-5.
4. *Социалистическое земледелие.* – 1930. – 1 авг.
5. *Научно-технический вестник.* – 1927. – № 3.
6. *Научові установи та організації УРСР.* – Харків, 1930.
7. *Сільськогосподарська машина.* – 1929. – № 78.
8. *Машина в деревне.* – 1928. – № 3.
9. *Державний архів Харківської області (далі – ДАХО).* – ФП. 20. – Оп.1. – Спр. 99.
10. ДАХО. – ФР. 845. – Оп. 3. – Спр. 2886.
11. *Социалистическая зерновая фабрика.* – 1930. – № 5.
12. *Социалистическая реконструкция сельского хозяйства.* – 1930. – № 9-10.
13. *Социалистическое земледелие.* – 1930. – 2 авг.
14. *Музей історії ХДТУСГ. Основний фонд. Справа № 9.*
15. ДАХО. – ФП. 15. – Оп. 2. – Спр. 7.
16. *Пролетарий.* – 19 21. – 26 апр., 28 апр., 5 мая.
17. „3 архівів ВУЧК, ГПУ, НКВС, КДБ”. – 1995. – № 1, 2.
18. *Сільськогосподарська освіта.* – 1930. – № 6 (червень).
19. *Вісті.* – 1930. – 16 травн.
20. ДАХО. – ФП. 69. – Оп. 1. – Спр. 102.
21. *На аграрном фронте.* – 1924. – № 9.

Н.Г. Кукса

НОВІ ФОРМИ КУЛЬТУРНО-МАСОВОЇ РОБОТИ В УКРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ У 20-ТІ РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ

У сучасних умовах, коли культура, а особливо на селі, переживає не найкращі часи, ми все частіше повертаємось до тих сторінок вітчизняної історії, які у цьому контексті заслуговують на найбільшу увагу. Саме до таких, на нашу думку, належать різноманітні аспекти культурно-освітнього процесу в українському селі 20-х роках ХХ століття – інтенсивного розвитку української культури та освіти на селі. Виходячи з цього можна констатувати, що вказана проблема є досить актуальною і представляє собою значний науковий інтерес.

До тих чи інших її сюжетів зверталось в своїх працях немало дослідників. Вже в 20-і роки питання культурно-масової роботи на селі висвітлювалися

достатньо жваво на сторінках періодики, зокрема, М. Констянтинівський, який вивчав нові форми цієї роботи серед селянства [1]. Значна увага різноманітним питанням цієї проблеми приділена в статтях І. Багмута [2; 3] та С. Горбатівського [4], В. Афанасьєва [5], Г. Шевчука [6], О. Михайлова [7], О. Слуцького [8].

Однак в цілому, особливо в радянські часи, розвиток нових форм масової культури не знайшов належного вивчення в працях дослідників.

На сучасному етапі вказану проблематику, правда на регіональному матеріалі висвітлено монографією Ф. Кокошка [9].

Тому метою статті є аналіз нових форм культурно-масової роботи в українському селі у 20-х рр. ХХ ст.

У цілому, у досліджуваній нами період культурно-масова робота на селі концентрувалася в сельбудах та хатах-читальнях і лише епізодично навколо інших культурно-освітніх закладів села, якими інколи ставали кооперативні осередки, сільськогосподарські дослідні станції тощо. Слід сказати, що початок 20-х років ХХ століття характеризувався домінуванням найпростіших форм культурно-масової роботи: читанням лекцій, доповідей, бесідами тощо. Найпопулярнішими були лекції та доповіді, кількість яких невпинно зростала пропорційно відбудові народного господарства. Так, наприклад, якщо з квітня по липень 1923 року в Донецькій, Одеській та Київській губерніях було прочитано близько 2500 лекцій та доповідей на різноманітну тематику, то вже на жовтень 1923 року на Харківщині – 2358 лекцій та доповідей, Одещині – 8551, Полтавщині – 7085 [5, 91]. Лекторами, доповідачами були: агрономи, вчителі, лікарі. Найпопулярнішою була сільськогосподарська тематика. Органи радянської влади всіляко намагалися збільшити кількість антирелігійних лекцій. У середині 20-х років ХХ століття успіхом у селян починають користуватися також лекції на політичні та наукові теми, що стосувались міжнародного становища економічних питань внутрішньої політики радянського уряду.

З середини 20-х років кількість прочитаних лекцій та доповідей продовжує швидко зростати. Вони поділяються на бесідні та читально-бесідні, під час їх проведення активно використовувалося наочність: малюнки, плакати, мапи [10, 13-14]. Наприкінці 20-х початку 30-х років лекційна робота стає інтенсивнішою, що було зумовлено в зв'язку розгортанням насильницької колективізації. Так, у 1929 році по селах УСРР було прочитано 48 тисяч лекцій [11, 97]. Інтенсивність читання не знижувалась і під час весняно-польових робіт. Все більшого поширення набувала лекційно-довідна робота серед жінок-селянок. Популярною була тематика з питань гігієни жінки та годування немовлят, шлюбу, ведення хатнього господарства. Як правило, лекції та доповіді читалися перед демонстрацією кінокартин, драматичних вистав, концертів та перед проведенням різноманітних вечорів. Певною популярністю серед селянських мас користувалися бесіди, які за своєю тематикою наближались до лекцій та доповідей, насичені сільськогосподарською та природничою тематикою.

У зазначений період значне місце в культурно-освітній роботі серед селян займали також читання вголос. Так, наприклад, у жовтні 1924 року в одній лише Одеській губернії їх було прочитано близько 1800 [9, 53]. Зазвичай, воно проводилося в людних місцях, сельбудах, хатах-читальнях. Читач заздалегідь вибирав цікаві статті та телеграми, переважно короткого змісту, щоб вони не стомлювали слухачів.

Крім згаданих форм у культурно-масовій роботі серед селянства широко використовувалися „показові суди”, або як їх ще називали агітсуди, які мали на меті показати подію, думку, теорію через її обговорення, що моделювало ситуацію суду із звинувачем та захисником. Це давало можливість виявити їх позитивні та негативні риси в живій драматичній формі. Для проведення такого „суду” спочатку обиралася тема, близька до селянської дійсності, яка б могла своїм змістом зацікавити останніх: „суди” над недбалим господарем, самогонщиком, неписьменним капіталістом [12, 135]. Для проведення такого „суду” обирались „виконавці”: свідки, обвинувачі, оборонці, – писалися фабула і окремі ролі, у ньому. Часто він проходив в урочистій обстановці. Для цього виносився стіл, застелявся червоним сукном, ставились вартові та судові виконавці. Діство розроблялося і проводилося політичними гуртками, які визначали тему, писали тези промов. Члени літгуртків та драмгуртків репетували ролі „свідків” та „підсудних”, дбали про відповідне вбрання акторів. Бібліотекар повинен був підібрати відповідну літературу. Суд складався з голови, двох членів, секретаря, громадських оборонців і прокурора, 3-6 свідків, 1-2 підсудних, судових виконавців. Зазвичай, перед проведенням суду проводились 1-2 репетиції.

Досить часто в своїй практиці культурно-освітні заклади села використовували таку форму масової культурної роботи, як вечори запитань та доповідей. Проводили їх після прочитання газети, прослуховування короткої лекції чи бесід або просто, коли в сельбудах збиралася велика кількість людей. Перед початком вечора досвідчений член сельбуду виходив і оголошував про можливість кожного з присутніх подати своє запитання і отримати на нього відповідь. Якщо був папір, то запитання подавались в письмовій формі, а у разі його відсутності, що нерідко траплялося, селяни їх просто оголошували вголос [13, 13]. Як правило, відповіді на питання, поставлені селянами, давали агрономи, голови сільрад, кооператори, лікарі, вчителі або просто присутні люди, які розумілися на тій чи іншій справі. Вечір тривав до тих пір, поки не давалися відповіді на всі питання. Досить часто селянин міг вкинути записку з питанням у скриньку, яка за день-два вивішувалась біля сельбуду або сільради. Біля такої скриньки висів і плакат, який нагадував про можливість вкинути в скриньку записки з різними запитаннями. На ньому вказувалися день і час, коли можна на запитання отримати відповідь. У призначений день рада сельбуду виймала запитання і готувала відповіді на них. Якщо запитання в скриньці закінчувалися, тоді зверталися до присутніх, чи не мають вони ще запитань і якщо вони були, то і на них теж давалися відповіді. Коли ніхто з присутніх на вечорі не знав відповіді, то селянам повідомлялося на коли вона буде підготовлена [13, 14-15]. Такі вечори

поділялись на 2 види. Перший – вечір без чітко окресленої теми, коли запитання ставилися на різноманітну тематику, другий – запитання стосувалося якоїсь певної теми, як, наприклад, вечір, присвячений землеустрою чи кооперації. Друга форма вимагала краще підготовленої аудиторії і, як правило, проводилася після того, як селяни звикали до таких вечорів.

У зазначений нами період у селах УСРР були запроваджені досить цікаві форми культурно-масової роботи, як-то : стінні, живі, світло- та фотогазети.

Стінна газета мала на меті висвітлити події місцевого життя. Її відмінність від інших газет полягала в тому, що вона вивішувалася на стіні, завдяки чому селянин читав її стоячи. Як правило, така газета складалася з коротких матеріалів та заміток. Розпочинала її спеціальна рубрика – передова, яка займала 40-50 рядків присвчувалася основній темі, що безпосередньо пов'язувалася з життям селян. Далі йшли різноманітні замітки на 20-30 рядків про роботу в сільбудах, хатах-читальнях та інших культурних закладах. Потім – смішні історії, короткі літературні твори, запроваджувалися поштові скриньки [14, 8].

Досить часто в багатьох регіонах України поширювалися фото газети, які, як правило, складались з малюнків та фото, що брались з газет та журналів, а також містили і матеріали місцевих фотоаматорів. Вони вирізались, а потім наліплювалися на великий аркуш паперу. До них писалися яскраві заголовки та надписи [15, 22].

Поява живих газет, в яких статті не читались, а розігрувались як п'єси, викликала чи не найбільшу зацікавленість серед українського селянства. Для того, щоб видати живу газету потрібно було добре до цього підготуватись. Перш за все організовувалася редакційна колегія, до складу якої входили представники комосередку, осередку ЛКСМУ та 7-10 активних членів сільбудів. Потім ця редколегія збиралася на перше засідання, на якому обговорювалося завдання газети, складався план, розподілялись матеріали. За 2-3 дні до випуску газети проводилася репетиція. Останні події писалися уранці, в день випуску газети. Жива газета, як правило, була пронизана лейтмотивом, який намагалася адекватно відобразити. Розпочиналася така газета виходом всіх учасників, що оголошували назву газети, оповіщали її програму. Далі йшла передовиця – театральні малюнки, які стосувались теми газети. Після цього – різноманітні телеграми, а вже вкінці – фейлетони, об'яви, оголошення про нові книги, які надійшли до сільбудів.

Характерною рисою живгазети було те, що першими в ній подавалися статті про міжнародне становище та гасла до них, далі – статті на тему біжучої кампанії, а вже за ними – матеріали з місцевого життя, які найбільше хвилювали селян. У статтях про міжнародне становище стисло розповідалося про те, які події відбувалися в світі. Статті на тему біжучої кампанії висвітлювали переважно перевибори до рад. Матеріали, що стосувались місцевого життя, містили розповіді про діяльність кооперації, шкіл, вчинки відомих на селі людей та громадських діячів. Досить

часто жив газети давали поради щодо господарювання [1, 29].

Не менш цікавим різновидом масової культурної роботи на селі була світлова газета. Відразу зазначимо, що їх використання відбувалося не скрізь, а лише там, де існувало кіно або „чарівний ліхтар”. Основним в організації світлової газети було виготовлення діапозитивів та добір відповідних матеріалів. Світлова газета зазвичай на меті мала скупчити одночасну увагу публіки на коротких фразах у 40 літер. Складні фрази розбивали на окремі частини, які послідовно з'являлись перед аудиторією і давали можливість легко їх засвоювати навіть малописьменним [18,33]. Як ми вже зазначали, світлова газета видавалася там, де був кінематографічний апарат і екран. Спочатку, для неї заготовлялись скляні смужки, завдовжки 10-15 сантиметрів і завширшки як кінематографічні бинди. Далі на склі робились малюнки так, щоб вони були на тому самому місці, що й малюнки на кінематографічній бинді. Інколи для видачі світлової газети використовували чарівний ліхтар, який відразу випробовували на справність, потім пристосовували до нього світло, нарізали скла, щоб кожна платівка входила в ліхтар, підготовляли плакати, підбирали матеріал. Після всього цього виготовляли діапозитиви, тобто нарізали скло платівками, які змогли б зайти в чарівний ліхтар, потім набивали яєць, відділяли окремо білки, в які вмочували скло, для того, щоб туш не розходилася. Здебільшого білки використовувались досить рідко, частіше брали столярний клей, в який обмочували скло і висушували. Текст на скло наносився звичайним чорнилом і писався печатними літерами, які виводились досить чітко. Досить часто потрібні малюнки діставали з газет, на них потім клалася звичайна платівка і таким чином їх переводили на скло. Інколи користувались і перевідними малюнками, які наклеювали на скло. Спочатку такі малюнки змочували, а тоді обережно тручи знімали на скло. Подекуди користувались і проклеєним папером, тобто малюнки наносились безпосередньо на папір, а потім разом з клеєм на скло. Матеріали, що містились в таких газетах були досить різноманітними і висвітлювали міжнародне становище, внутрішнє становище республіки, відповідну поточну компанію, новини сільського господарства, місцевого життя. Крім цього тут подавався список книг, які селянин міг прочитати, друкувались об'яви. Про день показу світлової газети селян оповіщали заздалегідь.

Влітку та в святкові дні газета читалась 2 години, а один діапозитив 1-3 хвилини. Однак, світлові газети не набрали великої популярності в селах України, перш за все через відсутність ліхтарів та кінематографа [19, 21-23].

Широкою популярністю в 20-30-х роках ХХ століття серед селянських мас користувалася ще одна форма культурно-масової роботи – ляльковий театр. Сцена в такому театрі здебільшого являла собою звичайнісінький ящик, а дійовими особами були ляльки, які мали свої особливості мови, дикції, рухів, і чудово справлялись з своєю роллю. Його п'єси нагадували короткі комедії або шаржі, які стосувались суто сучасних тем. Однак, слід додати, що вже в ті

часи, ляльковий театр мав свої форми, які досить часто використовувалися, особливо під час Різдвяних свят.

Першою формою лялькового театру був тіньовий театр. Щоб його організувати, брали біле полотно, яке і служило екраном, та з протилежного від глядачів боку, його освітлювали. Під час оповіді автора, гру, музику або спів хору по цьому полотні водили плоскі із картону ляльки, які виступали дійовими особами. Другу форму лялькового театру представляв Петрушка, який величезної популярності набував на вулиці, де ходили 2 чоловіки з ширмою та ляльками. Вони загортались від глядачів ширмою, діставали ляльки, надівали на свої руки і говорили відповідним голосом. Своєрідною і, мабуть, найскладнішою формою лялькового театру був вертеп. Для цього театру робилася лялька з дерева, яка потім закручувалася на дротині і мала знизу дерев'яну ручку. Гра проходила в спеціальному театральному будинку-ящику. Артисти просто сідали за ящик і виводили ляльки на сцену з боків, освітлених лампами [20, 18].

Досить часто, особливо на вечорах запитань та відповідей проводилися політлотереї та політбазари. Щоб їх організувати актив села заздалегідь домовлявся з кооперацією про видання різноманітних премій – ламп, дзеркал, олівців, зошитів та інших товарів споживання. Проводилися такі лотереї одним із членів журі, який підносив догори якусь річ і оголошував запитання. Той, хто давав правильну відповідь мав змогу отримати даний виграш. Для проведення політбазарів на окрему річ наліплювалося число на аркуші паперу, за числом писалось запитання, яке тримав один із членів журі. Речі розкладалися на столі, співучасники просто підходили до столу, вибирали річ, а журі потім оголошувало питання за числом. Той, хто дав правильну відповідь, одержував премію [16, 20].

Наприкінці 20-х років ХХ століття в селах України починає запроваджуватися ще одна форма масової культурної роботи – екскурсії, які сприяли одержанню цікавої інформації, що стосувалась явищ природи, культури, тощо. Всі екскурсії в ті часи поділялися на випадкові та систематичні. Перші, зазвичай, виникали з ініціативи самого населення, інші організовувались за певної системи. Існували також гурткові екскурсії та масові гулянки, на яких використовувалися плакати, гасла, співи, музика, художні постановки. Масові екскурсії давали змогу спостерігати природу в цілому, не розбиваючи на частини. Як правило, на екскурсії йшло 20-25 чоловік. Перед походом, актив села ознайомлювався з тим місцем, де мала відбутися екскурсія [21, 31].

В 20-30-х роках ХХ століття в українських селах широкого розголосу набуває масовий спів, який мав на меті, декілька завдань. Перше завдання зводилося до того, щоб пісня і музика стала знаряддям культурного виховання мас, друге – втягнення до пісні якнайширшої маси, третє – музичне виховання народу, ліквідація музичної неграмотності. Метою масового співу було намагання поєднати в собі старі і нові пісні [22, 31].

В роки суцільної колективізації досить популярними були такі нові форми масової роботи,

як культестафета, бригада, культбуксир, агітвози. Культестафета визначалася маршрутами і основними її завданнями що потрібно було виконати. Починали естафети стартом кульармійців, які йшли в культпоходи і завершувалися фінішем. Переважно поверталися ті кульармійці, які виконали ці завдання першими. Бригада становила собою тимчасову організацію, на певний час (перевибори голови сельбудів або колбудів, антирелігійна компанія). Культбуксири, як правило, допомагали відсталим колбудам та сельбудам. Цікавою формою були агітвози – невеликі заклади на колесах, всередині яких знаходилися радіопересувки, популярна бібліотека [23, 16-19].

Отже, як бачимо, 20-30-ті роки ХХ століття ввійшли в історію як роки розвитку різноманітних форм культурно-масової роботи. Саме завдяки їм українське селянське мало змогу отримати знання про навколишній світ, розвинути теоретичні та практичні вміння, щодо ведення господарства, зберегти свій духовний світ, передати свої культурні звички та традиції наступному поколінню.

Н.Б. Щебетюк

ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ НАУК У ПЕРІОД ЇЇ ОРГАНІЗАЦІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ (1957 р.)

Національно-державне відродження України неможливе без урахування багатомістової історії, традицій, цінностей, аналізу основних надбань українців. Об'єктивне, послідовне, науково-обґрунтоване вивчення історичного досвіду сприятиме вирішенню важливих проблем сьогодення, одним із яких є розвиток аграрного сектора народного господарства України. Важливе наукове і суспільне значення історії аграрної науки, яка на сьогодні залишається ще не відтвореною, зумовлює нагальну потребу в її ґрунтовному дослідженні та об'єктивному висвітленні. Цьому, зокрема, сприяє можливість залучення великого комплексу нових архівних джерел, які ще не вводились до наукового обігу. Наявні наукові публікації по даній темі не відображають цілісної, правдивої картини історії поступального розвитку аграрної науки України [1].

У центрі історії аграрної науки Державної наукової сільськогосподарської бібліотеки Української академії аграрних наук (ДНСГБ УААН) проводяться комплексні наукові дослідження з теми “Започаткування, становлення та розвитку сільськогосподарської дослідної справи в Україні”, при цьому вивчаються питання утворення, розгортання діяльності та функціонування окремих наукових установ на різних етапах свого розвитку. Ґрунтовно досліджуються історичні етапи організації й управління аграрною наукою України, що зумовлює об'єктивне висвітлення розвитку вітчизняної аграрної науки [2].